

شىنجاڭغا قانستى ۋىيىر قانشا تارىخى ماسەلە

(باسى 2 – بەتتە)

شىنجاڭ مەجىلەدىن كوپ ۇلت شوغىرلى قونستانغان ۇوڭىر . شىنچياڭ ۇوڭىرىن ەك ەرتە اشقاندار — الدىڭغى چىين داۋىرىدىن چىين – جان داۋىرىنە دەيىنگى مەزگىلدەر تىيانشاننىڭ وڭتۇستىكى مەن سولتۇستىگىندە تىرشلىك ەتكەن ساقاتار (塞人)، روۋجىلار (月氏人)، ۇيسىندەر (乌孙人)، چىياڭدار (羌人)، كۇساندىقتار (龟兹人)، اڭىلىقتار (焉耆人)، ۇدۇندىقتار (于阗人)، شۇلىڭتار (疏勒人)، ساكالار (莎车人)، كروراندىقتار (楼兰人)، چىشلىقتار (车师人)، سونداي – اق عۇندار، خاندار، ت.ب؛ ۇي، جىين، وڭتۇستىك – سولتۇستىك ۆلەتتەر تۇسىنداى سىيانېي (鲜卑人)، روۋوران (柔然人)، قاغىغا (高车人)، ايدال (曷唃人)، تۇيىغۇن (吐谷浑人)؛ سۇي، تاڭ داۋىرىندەگى تۇرك (突厥)، ۋىيۇبت (吐蕃)، بايىرىى ۇيغۇر (回纥)؛ سۇڭ، لىياۋ، جىين داۋىرىندەگى قىتان (契丹)؛ يۋان، مېڭ، چىڭ داۋىرلىرىندەگى موڭغۇل، ۋشۇرشت (女真)، تاڭغۇت (党项)، قازاق، قىرغىز، مانجۇر، سىبە، داغۇر، حۇيزۇ، وزبەك، تاتار سىندى ۇلتتار، تۇرلىشە تارىخى مەزگىلدە شىنچياڭ وڭىرىنە جانزۇدى قامىتغان ۇقساماعان ۇلتتاردان قىرۋار ادام كەلدى جانە كەتتى، ۇلار تۇرلىشە ۇندىرىس تەخنىكاسى، مادەنيەت كوزقارا– سى، ادەت – عۇرىپتاردى الا كەلدى، ارالاسۇ، توغىسۇ بارىسىندا ەكونوميكا مەن قوعامنىڭ داۋىن جەبەدى. ۇلاردىڭ ىبارى شىنچياڭ ۇوڭىرىن بىرگە اشۇشلار. 19 – عاسردىڭ ايانغا دەيىن ۇيغۇر، خانزۇ، قازاق، موڭغۇل، حۇيزۇ، قىرغىز، مانجۇر، سىبە، تاجىك، داغۇر، وزبەك، تاتار، ورسى سىندى 13 نەگىزگى ۇلت شىنچياڭغا تۇراقتاپ قونستاندى، ۇيغۇرلار كوپ ساندى ۇستا– عان، كوپ ۇلت شوغىرلى قونستانغان جاغداي قالىپتاستى. ۇلتتار شىنچياڭ وڭىرىندە تۇبۇلۇ، ىبولىنۇ، توغىسۇ ارقىلى تىغىز ەتەنە، بەينەت پەن زەينەتتە بىرگە بولغان قانتاس قالىپتاستىردى. ۋار ۇلت شىنچياڭدى اشۇ، شىنچياڭدى قۇرۇ، شىنچياڭدى قور– عاۋدا ماڭزدى ۇلەستەر قوستى، ۇلاردىڭ ىبارى دە شىنچياڭنىڭ يەلەرى. قازىر شىنچياڭدا 56 ۇلت بار، جۇڭگوداعى ۇلت قۇرامى ەڭ تولىق ۇلكە دارەجەلى اكمىشلىك رايوننىڭ ىبرى. مۇنىڭ ىشىندە خالىق سانى ىبىر مىلليونان اساندىرانان ۇيغۇر، خانزۇ، قازاق، حۇيزۇ سىندى 4 ۇلت بار، خالىق سانى 100 مىڭنان اسا– تىنئاردان قىرغىز، موڭغۇل سىندى 2 ۇلت بار. شىنچياڭ ۇوڭىرى شىنچياڭداعى ۋار ۇلتنىڭ مەكەنى، جۇڭخۇا ۇلتى ورتاق مەكەن– نىڭ قۇرامداس بولگى.

شىنچياڭ وڭىرىندەگى ۇلتتار قانتاسىنىڭ وزگەرىسى باستان – اياتى جۇڭخۇا ۇلتتارىنىڭ قارىم – قانتاسىنىڭ وزگەرىسىمەن تىغىز بايلانستى بولپ كەلدى. ۇلتتار اراسىندا ارادىق، قاققىستىعار دا بولدى، ونان كورى اۋس – ۋىيۇسى پەن ەتەنە بايلانس باسىم ورىندا تۇردى. بەرەكەمەن جۇدىرقتاي جۇمىلىپ، قاتار العا باسۇ باستان – اياتى نەگىزگى اعم بولدى. شىنچياڭداعى ۇلتتاردى قام– تىعان جۇڭخۇاداعى ۋار ۇلت تارالۇ جاغىندا ارالاس – قۇرالاس قو– نىستانىپ، ەكونوميكادا ىبىر – بىرىنە سۇيەنىپ، مادەنيەتتە ىبىر – بىرىنەن ۇلگى الپ، سۇيىسپەنشىلىكتە ۇزارا ەتەنە بولپ، ىبىر – بىرىنە بالداي باتىپ، سۇداي سىڭگەن، ىبىر – بىرىنەن ايرىلا ال– مايىتىن كوپ نەگىزدى، ىبىر تۇعالى جاغداي قالىپتاستىردى. بۇل ۇلى شامغراق قۇشاعىنا ۇيىسقان ۋتۇرلى مۇشەلەردىڭ قارىم – قا– تىناسى، جۇڭخۇا ۇلتى ۇلى شامغراعىنا شىنچياڭداعى ۇلتتار ەتەنە بولپ، ۇزارا قارايلاسپ، بەينەت پەن زەينەتتى بىرگە كورپ، داڭقى پەن نامىستا بىرگە بولپ، بىرگە ۇندىرىس جۇرگىزىپ، تۇرمىس كەشىرىپ، شەتەل شاپقىنشىلىغىنا قارىسى كۇرەسىپ، ۇلتتىق بولشەكتەۋىشلىككە قارىسى تۇرىپ، وتانىنىڭ تۇتاستىغان قورعادى.

ۋورتىنىشى، ۇيغۇر ۇلتى ۇزاق ۋاقىت قونىس ۇدارۇ، توغىسۇ ارقىلى قالىپتاسقان

ۇيغۇرلاردىڭ اتا – باباسىنىڭ نەگىزگى تۇعالسى سۇي، تاڭ داۋىرلىرىندەگى حۇيجىلار (回纥人)، ۇلار موڭغۇل ۇستىرىندە تىرشلىك ەتكەن، خانزۇ تىلىنىە وۇ (乌护)، ۇمى (乌乾)، يۇئانچى (袁纥)، ۇيىچى (韦纥)، حۇيىچى (回纥) سىياقتى كوپ ۋتۇرلى يەروگلىقتىرەمەن ۇدارىلغان. تۇركتەردىڭ ەزگىسى مەن قۇل– دانۇنئا قارىسى تۇرۇ ۇشۇن، بايىرىى ۇيغۇرلار (حۇيجىلار 回纥) تەلەك (铁勒) تايپالارىنداعى بۇقىت (仆固)، تووڭرا (同罗) سىياقتى رۇلارمەن بىرلەسىپ بايىرىى ۇيغۇر (حۇيىچى 回纥) تايپا– لىق وداعىن قۇردى. 744 – جىلى بايىرىى ۇيغۇر (حۇيىچى 回纥) تايپالارىن بىرلىككە كەلتىرگەن امامان كۇلىك بولياغا تاڭ پاتشا– لىعى ئىمام بەردى. 788 – جىلى بايىرىى ۇيغۇر (حۇيىچى 回纥) يىلەۋشسى تاڭ پاتشالىغىنا جولداغان ۋدانناماسىندا، وزەردىن ”回鹘“ (خۇيجۇ) دەپ اتاۋدى ۇتىندى. 840 – جىلى بايىرىى ۇيغۇر (حۇيجۇ 回鹘) قاقاناتى بايىرىى قىرغىزدار (شىياجىياسلار 黠戛斯) جاغىننان تالقاندالدى، بايىرىى ۇيغۇرلاردىڭ (حۇيجۇ 回鹘) ىبىر بولگى ىشكى جەرلەرگە قونىس ۇدارىپ، خانزۇلارمەن توغىسۇدان سىرت، قالعاندارى ۇش تارماققا بو– لىندى: ىبىر تارماعى تۇرپان وپپاتى مەن قازىرگى جەمسارى وڭ– رىنە كوشپ كەلىپ، گاۋچاڭ ۇيغۇر خاندىغىن (高昌回鹘王国) قۇردى؛ ىبىر تارماعى خىشى بالدەزىنە كوشپ، سۇل جەردەگى ەتностارمەن توغىسىپ، ۇغۇر ۇلتىن (裕固族) قالىپتاستىردى؛ ىبىر تارماعى پامپىردىڭ باتىسىنا ۇىپ، ورتالىق ازىيادان قازىرگى قاشقارعا دەيىنگى وڭىرگە تارالىپ، قارلىق (葛逻禄)، ياعىا (样磨) تايپالارمەن بىرلەسىپ قاراجان خاندىغىن قۇردى. بايىرىى ۇي– ۇرلار (حۇيجۇ 回鹘) تۇرپان وپپاتىنداعى خانزۇلارمەن، تارىم وپپاتىنداعى اڭگىلىقتارمەن، كۇساندىقتارمەن، ۇدۇندىقتار، شۇلىلق– تار سىياقتىلارمەن بىركەس – تىركەس توغىسىپ، تايپاۋ زامانداى ۇيغۇر ۇلتىنىڭ نەگىزگى تۇغالغىن قۇردى. يۇان داۋىرىندە ۇيغۇر ۇلتىنىڭ اتا – بابالارى خانزۇ تىلىنىە ۇي– ۇ– نىر (畏兀儿)

دەپ اتالدى. يۇان، مېڭ داۋىرلىرىندە شىنچياڭداعى ۋار ۇلت ونان ارى توغىسىپ، موڭغۇلدار، اسىرەسە، شاعاتاي ۇلىسىنداى موڭغۇلدار نەگىزىنەن ۇيغۇرلارمەن (畏兀儿) توغىسا ىبىر تۇل– مالانىپ، ۇيغۇرلارعا (畏兀儿) جاڭا قان بولپ قوسىلدى. 1934 – جىلى شىنچياڭ ۇلكەسى ۇكىمەت بۇيرىغىن جارىلاپ، 维吾尔 دەگەن ۋسوزدى خانزۇ تىلىندەگى ۇلشەمدى اتاۋ رەتسندە ىبىر تۇتاس قولدانۇدى ۇيعاردى، بۇل ۋسىز بەن ىبىز نىتىماعىمىزدى قورعايمىز دەگەن ماعىنابى ىبلىدىرىپ، تۇڭغىش رەت Uyghur اتاۋد– نىڭ ۋمانىن دۇرىس بەينەلەدى.

تارىختا ۇيغۇر ۇلتىنىڭ اتا – بابالارى تۇركتەر جاغىنان قۇل– دانىلدى، كەڭەينىڭ اراسىنداى قانتاس قۇلدانۇ مەن قۇلداۋ قا– تىناسىندا بولدى. ۇيغۇر ۇلتىنىڭ اتا – بابالارى بايىرىى ۇيغۇرلار (حۇيجىلار 回纥) رەتسە كەزەدە تۇركتەردىڭ ۇستەمدىگىندە بولدى. ۇلار تاڭ پاتشالىعى قونسىنىڭ قولداۋىمەن شىغىسى تۇرك قاقاناتىنا جاساق اتاندىرىپ قارىسلىق كورسەتتى ۋارى دل– گەردىندى – كەينىدى باتىس تۇرك قاقاناتىن جانە شوڭغى تۇرك قاقاناتىن جويدى. باتىس تۇرك قاقاناتى جوپىلغان سوڭ، ۋمىشنا– را تۇرك ۋتىلدى تايپالار باتىسقا اۋدى. ونىڭ ىبىر تارماعى كىشى ازىيادا ۇزاق ۇزاقىت اينالسىقتاپ، سۇل جەردەگى ەتностارمەن تو– عىستى. ۇيغۇرلار تۇركتەردىڭ ۇرپاىى مەمس.

تايپاۋ زامانىنان بەرى، كەيىىر ”پانتۇركىزمىشل “لەمەنتىتەر باتىسقا كوشكەن ىبىر ىولم تۇرك تىلدەس رۇلاردىڭ جەرگ– لىكتى ەتностارعا توغىسۇن جەلەۋ ەتپ، تۇرك تىلدەس ۇلتتار– دىڭ بارلىغىن تۇركتەر دەپ اتادى، بۇل جات نىەتتەن تۇعان. ۋتىل شوغىرى مەن ۇلت ەكەۋى ەكى باسقا ۇغم، ماندىك ايرما– شىلىعى بار. ەلمىمىزدە تۇرك ۋتىلىن قولداناتىن ۇلتتاردان ۇيغۇر، قازاق، قىرغىز، وزبەك، تاتار، يۇغۇر، سالالار بار. بۇل ۇلتتار– دىڭ بارلىغىنىڭ ۇز تارىخى جانە مادەنيەت ەرەكشەلىگى بار. ۇلار اسىتە اتالمىش «تۇرك ۇلتىنىڭ» قۇرامداس بولىكتەرى مەمس.

بەسىنىشى، شىنچياڭداعى ۇلتتاردىڭ مادەنيەتى — جۇڭخۇا مادەنيەتىنىڭ قۇرامداس بولگى

جۇڭخۇا ۇلتىنىڭ 5000 جىلدىان ارتىق وركەنيەت داەۋ تارىخى بار، ۋار ۇلت تامىرى تەرەڭ جۇڭگو تارىخىن، شۇغىلالى جۇڭخۇا مادەنيەتىن بىرگە جاراتتى. چىين، خان پاتشالىقتارىنىڭ ايد– بىنى، كۆلدەنگەن تاڭ پاتشالىمىنىڭ سالتاناتى، كاڭشىي – چيانلۇڭ– نىڭ كوركەيىگەن زامانى — ۋار ۇلت بىرگە تۇوالاعان شۇغىلالى جەتىستىك سانالادى. كوپ ۇلتتىلىق، كوپ مادەنيەتتىلىك — جۇڭگونىڭ ۇلكەن ەرەكشەلىكتەرنىڭ ىبرى، سونداي – اق مەم– لەكەت داەۋىنىڭ ماڭىزدى قوزعاۋشى كۇشى.

جەلدەدىن بەرى، جاعراپىيالىق ايرماشلىق پەن وڭىرلىك داەۋدىڭ بىرەكلەسىزدىگىنە بايلانىستى، جۇڭخۇا مادەنيەتى اسا مول، كوپ نەگىزدى كۇيىن ايجىلەپ، وڭتۇستىك پەن سولتۇس– تىكتىڭ، شىغىس پەن باتىستىڭ ايرماشلىقى تۇرىندە كورنىس بەردى. چۇنچىۇ – جانگو داۋىرىندە ۋتۇرلى ەرەكشەلىكتەرگە نىس وڭىرلىك مادەنيەتتەر جالىپ جاققان قالىپتاسپ ۇلگەردى. چىين، خان داۋىرىنەن كەيىن، ۋتۇرلى داۋىرلەردى باستان كەشۇ ارقىلى جۇڭگونىڭ بايتاق تەرىپتورىياسىندا كوشى – قون، بىرلىك، سوعىس، قۇاندالىق، ايرىياس ساۋدا، ت.ب ارقىلى ۇلتتاردىڭ مادەنيەتى ۇزدىكسىز ارالاسپ، توغىسىپ، ەڭ سوڭىندا ايبىنى اسقاق جۇڭخۇا مادەنيەتىن قالىپتاستىردى.

2000 جىلدىان اسىتام ۋاقىستان بۇرىن، شىنچياڭ ۇوڭىرى جۇڭخۇا وركەنيەتىنىڭ باتىسقا اشلىغان قاپاقسى بولدى. شىغىس – باتىس وركەنيەتەردىڭ اۋس – كۇيىس جاساپتىن، نارالاتىن ما– ڭىزدى جەرى بولدى. بۇل جەرەدە كوپ نەگىزدى مادەنيەت قۇلىرىپ، كوپ ۋتۇرلى مادەنيەت قاتار ۇومىر ۋسۇردى. ورتا جازىق مادەنيەتى مەن باتىس ۇوڭىر مادەنيەتىنىڭ ۇزاققا جالغاس– قان اۋس – كۇيىسى مەن توغىسۇى شىنچياڭداعى ۇلتتار مادەنيە– تىنىڭ داەۋىن لىگەرلىتەۋمەن بىرگە، كوپ نەگىزدى، ىبىر تۇلعا– لى جۇڭخۇا مادەنيەتىنىڭ داەۋىن دا جەبەدى. شىنچياڭداعى ۇلت– تاردىڭ مادەنيەتىنە ۋا باستان جۇڭخۇا مادەنيەتنىڭ تاڭجاسى بار– سىلغان. جۇڭخۇا مادەنيەتى باستان – اياتى شىنچياڭداعى ۋار ۇلتتىڭ سۇيىسپەنشىلىك ارقاۋى، كوڭىل تىياناعى جانە رۇحانى مە– كەنى، سونداي – اق شىنچياڭداعى ۇلتتار مادەنيەتىنىڭ داەۋىنىڭ قوزعاۋشى كۇش قاينارى بولپ كەلدى.

ورتا جازىقتىڭ باتىس وڭىرمەن ەكونوميكالىق، مادەنيەت اۋس – ۋىيۇسى چىين ۆلەتىنە دەيىنگى داۋىردە – اق باستالدى. خان داۋىرىنە كەلگەندە، خانزۇ ۋتىلى باتىس ۇوڭىردىڭ بىلىك مەكەمەلەرىنىڭ رەسمى ۋس قاعازدارىندا ىبىر تۇتاس قولدانلا– تىن تىلدەردىڭ ىبرى بولدى، پىپا، چياڭ سىبىزغىسى سىياقتى مۇزىكا اسبابتارى ورتا جازىققا باتىس وڭىردەن ەندى نەمەسە باتىس ۇوڭىر ارقىلى تارالدى. ورتا جازىقتىڭ ەگىنىشلىك وندد– رىستىك تەخنىكالارى، چول – جورالغىلارى خانزۇ تىلىندەگى كد– تاپتار، ساز بىلەرى، ت.ب باتىس وڭىردە كەڭ تارالدى. گاۋچاڭ ۇيغۇرلارى (高昌回鹘) تاڭ داۋىرىنىڭ جىلناماسىن 10 – عا– سىردىڭ شوڭغى جارىتىسندا دەيىن قولداندى. تاڭ داۋىرىندەگى سىن شىنىنىڭ ”خۇامىن سانغۇن خۇدىڭ سالىپ انىنە، يەىى وتامان خانزۇ ۋتىلى كىشىلەردى سانىنە“ دەگەن ولەڭ جولدارى سول كەزدەگى شىنچياڭ وڭىرىندە از ۇلت جانە خانزۇ تىلدەرىنىڭ قاتار قولدانىلىپ، مادەنيەت كوركەيىپ – كۆلدەنگەن سياتىتەردىڭ كۋاسى سىسپەتتى. سۇڭ داۋىرىندە بۇددا كوركەمەنەرى تىيانشاۋ– نىڭ وڭتۇستىك بلۋايبىندا ۇزدىكسىز داۋرەندەدى، ونىڭ قىرۋار جۇرتتارى قازىرگە دەيىن ساقталپ وتىر. باتىس لىياۋ داۋىرىندە قىتاندار قاراجان اۋلەتىن باغىندىرىپ، شىنچياڭ ۇوڭىرى مەن ور– تالىق ازىيانى مەڭگەردى، ۇلاردىڭ جارىى – تۇزەمدەرى، چول – جوسىندارى كوبىنەسە ورتا جازىقتىڭ كونه ۇلشەم – تۇزمەدەرد–

مەن جۇلگەلەس بولدى. يۇان داۋىرىندە ۇيغۇر (畏兀儿) سىياقتى از ۇلتتار توپ – توپمەن ىشكى وڭىرلەرگە قونىس اۋدا. رىپ، سوندا تۇرمىسى كەشىرىپ، خانزۇ ۋتىلىن ۇيرەندى جانە قولداندى، كەيىىرەۋلەرى ساراي ەمتىخانىنا قانتاستى ۋارى ۋار دارەجەلى لاۋازىمدى قىزمەتكە قاپبلاندى. ۇلاردىڭ اراسىنان ىبرىسىپرا ساياساتكەر، ادەبىيەتشى، كوركەمەنەرشى، تارىخىشى، گەنىشلىك ماماندارى، اۋدارماشى، ت.ب جەتىلىپ، شىنچياڭداعى ۋار ۇلت مادەنيەتىنىڭ داەۋىن پارەمەندى جەبەدى. مېڭ، چىڭ دا– ۋىرلەرىندە شىنچياڭداعى ۇلتتاردىڭ مادەنيەتى ۋسلام مادەنيەتت– نىڭ يقىلانا ۇشىراپ، ۇوڭىر سىرىتىنداعى مادەنيەتتەردى قاپبلدا– عان جانە ونىمەن قاققىسىقان ەكى ۇداي جاغدايىدا دا دامىپ وتىردى. تايپاۋ جانە قازىرگى زامانعا قادام باسقاننان بەرى، شىنچاي توڭگەردىسىنىڭ، روسىياداعى وكتىابىر توڭگەردىسىنىڭ، «4 – مامىر» قوزغالسىنىڭ، جاڭا دەموكراتپالىق توڭگەرىس – كۇرەسىنىڭ نقىلەمەن شىنچياڭداعى ۇلتتاردىڭ مادەنيەتى وسىزا– ماندانۇعا بۇرىلىس جاسادى، ۋار ۇلتتىڭ مەملەكەتتى شىنايى مو– يىنداۋى مەن جۇڭخۇا مادەنيەتىن شىنايى مويىنداۋى جاڭا بەلەس– كە كوتەرىلدى. جاڭا جۇڭگو قۇرۇلغاننان كەيىن، شىنچياڭداعى ۇلتتاردىڭ مادەنيەتى كۆلدەنۇدىڭ، داەۋدىڭ ۇارىختا بولپ كور– مەگەن جاڭا كەزەڭىنە قادام تاستادى. تارىخ مىنانى ەلدەلەدى:

شىنچياڭ وڭىرىندە كوپ ۋتىل قاتار قولدانىلغان، اۋس – كۇيىس

ىچىي بولغان مەزگىل، ۇلتتار مادەنيەتى كۆلدەنگەن، قوعام العا

باسقان مەزگىل بولغان. مەملەكەتتە ىبىر تۇتاس قولدانىلاتىن

ۋتىل – جازۋدى ۇيرەنۇ، قولدانۇ شىنچياڭداعى ۇلتتاردىڭ مادەن–

يەتىن كۆلدەندىرىۋدىڭ، دامىتۇدىڭ ماڭىردى تارىخى تاجىرىيە–

سى.

جۇڭخۇا وركەنيەتىنىڭ قۇنارلى توپىراعىنا تامىر تارتقان شىنچياڭداعى ۋار ۇلت مادەنيەتى باستان – اياتى جۇڭخۇا مادەنيە– تىنىڭ ايرىلماس ىبىر بولگى. ۋسلام مادەنيەتى شىنچياڭغا تا– رالۋدان بۇرىن – اق ۇيغۇر مادەنيەتىن قامىتغان شىنچياڭداعى ۇلتتاردىڭ مادەنيەتى جۇڭخۇا وركەنيەتىنىڭ قۇنارلى توپىراعىندا جاپىراق جايىپ ماۋلەلەدى. ۋسلام مادەنيەتى 7 – عاسىرداعى اراب وركەنيەتى جۇيەسىنەن باستاۋ الپ، 9 – عاسىردىڭ شوڭى، 10 – عاسىردىڭ باسىندا ۋسلام ۋىدىنى باتىس وڭىرگە تاراعان– سوڭ، شىنچياڭداعى ۋار ۇلتتىڭ مادەنيەتىنە يقىپال جاسادى. ۋدىن– نىڭ مادەنيەتكە نقىال جاساۋ تاسىلىندە رەيكىتى قاپبلداۋ چولمەن قاتار، مادەنيەتتەر قاققىسى، ۋمىپتى ۋدىنى سوعىس ارقىلى ماچ– بۇرلەپتىن ۋتاسىل دە بولدى. ۋسلام ۋدىنى شىنچياڭغا كوبىنەسە شوڭغى تاسىلمەن كىردى، بۇل شىنچياڭداعى ۋار ۇلتتىڭ بۇددا ۋدىنى مادەنيەتى كەزىندە جاسالغان مادەنيەت، كوركەمەنەر مۇ– رالارىن اۋىر ىبۇلىردى. ۋسلام مادەنيەتىنىڭ شىنچياڭغا تارال– ۇنىدا شىنچياڭداعى ۋار ۇلتتىڭ مادەنيەتىندە قارىسى تۇرۇ دا، تال– ەماپىاز دىقپەن قاپبلداۋ مەن جۇڭگوشالاندىرىپ وزگەرتۇ دە بولدى. بۇل جۇڭخۇا وركەنيەتىنە ناۋەلدى ەرەكشەلىكتەر مەن بەنالاستاردى وزگەرتكەن چوق، جۇڭخۇا مادەنيەتىنىڭ ىبىر بولد– گى رەتىندەگى وبپەكتىۋ شىندىقتى دا وزگەرتە العانى جوق. 9 – عاسىردان 10 – عاسىرعا دەيىنگى ارالىقتا قالىپتاسقان باتىرلىق ەپوس «ماناس» قىرغىز ماناسشىلارىنىڭ ۇرپاقتار بويى جىرلاۋى مەن وگدەۋى ارقاسىندا، جۇڭگو مەن ەتەلدە داڭققا بولەنگەن كەسەك ادەبىي شىعارماعا اينالدى. 15 – عاسىردىڭ الدى – ارتىسندا موڭغۇلدىڭ وپىرات تايپاسىنىڭ باتىرلىق ەپوسى «جاڭقىمىر» شىنچياڭ وڭىرىندە بىرتىندەپ قالىپتاسپ، «ماناس»، «گەسىر خانىنەن» بىرگە جۇڭگو از ۇلتتارىنىڭ ەڭ اىگىلى 3 ەپوسى دەپ تانىلدى. ۇيغۇرلاردىڭ ۇزدىك ادەبىي تۇپىندىلارى دا ۇزدىكسىز جارىققا شىقتى، ۇلاردىڭ باستارىلارنان «قۇتتى بىلىك»، «حىيات ۇل – حاقيقى»، «دۇنيانى لۇعات – ات – تۇرگى»، «وون ەكى مۇ– قامدار» جۇڭخۇا مادەنيەتىنىڭ اسىل قازىناسىنداعى جاۋھارعا ايد– نالدى. شىنچياڭداعى ۇلتتار جۇڭخۇا مادەنيەتىنىڭ قالىپتاسۇ مەن داۋمۇنئا ۇلەس قوستى.

جۇڭخۇا مادەنيەتىن شىنايى مويىنداۋ — شىنچياڭداعى ۋار ۇلت مادەنيەتىنىڭ وركەندەۋىنىڭ، داەۋىنىڭ تاعانى. تارىختا ور– تالىق پاتشالىقتار شىنچياڭدى ۇنىمدى جونگە سالغان، قوعام ور– نىقتى بولغان كەزدىڭ بارىندە، شىنچياڭداعى ۇلتتاردىڭ مادەنيە– تى مەن ورتا جازىق مادەنيەتى اراسىنداعى ارالاسۇ، توغىسۇ رر– كىلىسىمىز ىجۇرلىپ، ەكونوميكا، مادەنيەت كۆلدەنىپ – كوركەيد– گەن؛ شىنچياڭداعى ۋار ۇلت مادەنيەتى جۇڭخۇا مادەنيەتىنىڭ ادامگەرشىلىك سۇيىسپەنشىلىكتى دارىپتەۋ، خالىقتى نەگىز ەتۇگە ۇمان بەرۇ، سەنىمدىكتەن اينىماۋ، ديدالەكتىكانى دارىپتەۋ، جارا– سىمدىلىقتى قاستىرلەۋ، ۇلى ورتاققتقا تالپىنۇ يدەپجاسى بوينىشا، كوپ نەگىزدى مادەنيەتتى ىمىنىڭىرىپ، توغىستىرىپ، قاپبلداي وتىرىپ ساقىتاعان كوپ نەگىزدى، ىبىر تۇعالى ەرەكشەلىگى نە– غۇرلىم ايقىندالغان سايبىن، شىنچياڭداعى ۇلتتاردىڭ مادەنيەتى سولغۇرلىم العا باستى. شىنچياڭداعى ۇلتتاردىڭ مادەنيەتى كۆلدە– نىپ – داەۋى ۇشۇن، ۋسوزسىز داۋىرمەن بىرگە العا باسىپ، اشىق، سىيسىمدى بولۇ ۇستانمەن ورناتىپ، جۇڭخۇاداعى ۋار ۇلت مادەنيەتىنىڭ ارالاسۇ، توغىسۇننان جازباي، دۇنيە جۇزىندە– كى كوپ ۇلتتاردىڭ مادەنيەتىمەن ارالاسپ، ۇزارا ۇلگى الپ، ۋار ۇلتتىڭ ورتاق رۇحانى مەكەنىن قۇرۇ كەردەك.

التىنىشى، شىنچياڭ تارىختان بەرى كوپ ۇدىن قاتار ۇومىر سۇرگەن ۇوڭىر

جۇڭگو جەلدەدىن كوپ ۋدىندى مەملەكەت. ۇيمىدىق سىيياتى، تۇزىمدىك سىيياتى ىبىر شاما كۇشتى بىرنەشە ۇلكەن دىندەن سىرت، كوپتەگەن بۇقارالىق نانىم – سەنىمدەر دە ساققالپ كەلەدى. داۋجياۋ ۋدىنى مەن بۇقارالىق نانىم – سەنىمدەر جۇڭگو توپىراعىندا ۇوسىپ – نۇۋدەن تىسى، وزگەلەردىڭ بارلىعى سىرتتان كەلگەن. شىنچياڭ – تارىختان كوپ ۋتۇرلى ۋدىنى سەنىم قاتار ۇومىر

سۇرگەن ۇوڭىر. ىبىر نەمەسە ەكى ۋدىندى نەگىز ەتپ، كوپ ۋدىن– نىڭ قاتار ۇومىر ۋسۇرۇى — شىنچياڭداعى ۋدىن جاغدايىنىڭ تارىخى ەرەكشەلىگى، توغىسىپ، قاتار ۇومىر ۋسۇرۇ — شىنچياڭداعى دىندەر قارىم – قاتىناسىنىڭ نەگىزگى اعىمى.

شىنچياڭنىڭ كوپ ۋتۇرلى ۋدىن قاتار ۇومىر سۇرگەن جاغدايدە– نىڭ قالىپتاسۇ مەن وزگەرۇى ۇزاق تارىخى بارىستى باستان كە– شىردى. زامانىمىزدان بۇرىنغى 4 – عاسىردىڭ الدىندا، شىنچياڭدا ال– ھاشقى دىندەر تارالدى. شامامەن زامانىمىزدان بۇرىنغى 1 – عاسىردا بۇددا ۋدىنى شىنچياڭ وڭىرىنە تارالدى، 4 – عاسىردان 10 – عاسىرعا دەيىن بۇددا ۋدىنى تولسىقان داۋىرگە ەندى. وسى مەزگىلدە زا– راۋجىاۋ شترا ۋدىنى شىنچياڭنىڭ جەر – جەرىنە تارالدى. 16 – عاسىردىڭ شوڭى مەن 17 – عاسىردىڭ باسىندا بۇددا ۋدىنىنىڭ تىببەتىك جىگى سولتۇستىك شىنچياڭ وڭىرىندە بىرتىندەپ داۋىرلەي باستادى. داۋجياۋ ۋدىنى 5 – عاسىردىڭ الدى – ارتىندا شىنچياڭغا كرىپ، باس– تىسى، تۇرپان، قۇمىلداردا كەڭ تارالسا، چىڭ داۋىرىندە شىنچياڭنىڭ كوپشىلىك وڭىرلەرنە تارالدى جانە ىبىر مەزەت وركەندەدى. مانىچەي ۋدىنى مەن نەستورىيان ۋدىنى 6 – عاسىردا بىركەس – تىركەس شىنچياڭغا تارالدى. 10 – عاسىردان 14 – عاسىرعا دەيىن نەستورىيان ۋدىنى بايىرىى ۇيغۇر (حۇيجۇ 回鹘) سىياقتى ۇلتتاردىڭ سەنىمدىك ۇستانۇنئا ساي وركەندەدى.

9 – عاسىردىڭ شوڭى، 10 – عاسىردىڭ باسىندا قاراجان اۋلەتى ۋسلام ۋدىنىن قاپبلداعى ۋارى 10 – عاسىردىڭ ورتىنا شەنىندە بۇددالىق ۇدۇن ەلىنە (于阗王国) 40 نەشە جىل ۋدىنى سوعىس جۇرگىزىپ، 11 – عاسىردىڭ باسىندا ۇدۇندى چويىپ، ۋسلام ۋدىنىن كۇشپەين جالپىلاستىرىپ، بۇددا ۋدىنىنىڭ وسى وڭىردەگى مىڭ جىلدىان اسىتامعى تارىخىن اياتقايتتى. ۋسلام ۋدىنىنىڭ ۇزدىكسىز تارال– ۇنىنا ساي، زاراتۇشترا ۋدىنى، مانىچەي ۋدىنى، نەستورىيان ۋدىنى سىياقتى دىندەر بىرتىندەپ قۇلدىراي باستادى. 14 – عاسىردىڭ ورتا شەنىندە شىغىس شاعاتاي خاندەيىنىڭ يىلەۋشلىرى سوعىس سىياقتى زورلىقتى تاسىلدەر ارقىلى ۋسلام ۋدىنىن تارىم وپپاتىنىڭ سولتۇستىك جىيەگىنە، تۇرپان وپپاتى مەن قۇمىل وڭىرىندە بىرتە – بىرتە جالپىل– لاشتىردى. 16 – عاسىردىڭ باسىندا شىنچياڭدا ۋسلام ۋدىنىن نەگىز– گى ۋدىن ەتكەن، كوپ ۋدىن قاتار ۇومىر سۇرگەن جاغداي قالىپتاس– تى، بۇل جاغداي قازىرگە دەيىن جالغاسۇدا. بۇرىنغى جەرگىلىكتى تۇرغىندار سەنىپ كەلگەن زاراتۇشترا، مانىچەي، نەستورىيان دىندە– رى بىرتە – بىرتە جوپىلىپ، بۇددا، داۋجياۋ دىندەرى ۋلى دە ساقتا– لىپ كەلەدى. 17 – عاسىردىڭ باسىندا بىرات موڭغۇلدارى بۇددانىڭ تىببەتىنك جىسكىن قاپبلدادى. شامامەن 18 – عاسىردان باستاپ خرىستىيان، كاتولىك، پراۋوسلاۋيە دىندەرى بىركەس – تىركەس شىنچياڭغا تارالدى. شىنچياڭ